

RIKSDAGENS

FÖRVALTNINGSSTYRELSE

1974-10-11

Dnr 175-A. 31/74

*Till riksdagen***Riksdagens lokalfrågor på längre sikt m. m.**

Redovisning av Riksdagshusutredningen 1974 jämte förslag.

1. Bakgrund

I skrivelse till riksdagen 1973-11-08 (1973:19) redogjorde riksdagens förvaltningsstyrelse för arbetet med riksdagens lokalfrågor t. o. m. arkitekttävlingen och de slutsatser som kunde dras med anledning av denna samt hemställde om uppdrag om fortsatt utredningsarbete. Detta skulle innefatta

dels förutsättningarna och kostnaderna för permanenta lokaler för riksdagen vid Sergels torg genom långtidskontrakt med Stockholms kommun, alternativt förvärv av berörda fastigheter,

dels bearbetning av vissa ombyggnadsförslag gällande Helgeandsholmen.

Efter utvärdering skulle riksdagen därmed få underlag för beslut i husfrågan under höstsessionen 1974.

På konstitutionsutskottets hemställan (K U 1973:51) biföll riksdagen 1973-12-11 förvaltningsstyrelsens framställning. Utskottet ansåg det vara en betydande fördel att det fortsatta utredningsarbetet kunde bedrivas så förutsättningslöst som möjligt inom de av förvaltningsstyrelsen givna ramarna.

Förvaltningsstyrelsen har tillsatt en särskild utredning – Riksdagshusutredningen 1974 – vars betänkande är fogat som bilaga till denna skrivelse.

2. Sammanfattning av utredningen

Lokalprogrammet har bearbetats, varvid hänsyn tagits till förändrade behov och vunna erfarenheter vid Sergels torg. Den viktigaste ändringen är att minst hälften av ledamotsrummen bör utformas med bostadsmöjlighet.

I förhållande till vad som gällde för arkitekttävlingen har förutsättningarna beträffande Helgeandsholmen ändrats på tre väsentliga punkter. Det gäller kravet att riksbyggnaderna så långt möjligt skall bevaras i vad avser såväl exteriören som vissa väsentliga interiörer. Vidare har kanslihuset intagits i utredningsområdet för att möjliggöra en högre grad av bevarande. Slutligen har fortsatta mätningar visat att behovet av grundförstärkning ej längre är aktuellt.

Tre ombyggnadsförslag har vidarebearbetats och kostnadsberäknats. De representerar alternativa principer för lösning av riksdagens lokalfråga på Helgeandsholmen.

I *alternativ 1* behålls riksdagshuset i det närmaste oförändrat. Bankhuset rivs och ersätts med en nybyggnad som innehåller huvuddelen av lokalbehovet, bl. a. ledamotsrum och plenisal. Kanslihuset tas inte i anspråk.

I *alternativ 2* behålls likaså riksdagshuset i det närmaste oförändrat. Plenisalen inryms i bankhuset som påbyggs. Alla ledamotsrum läggs avskilt i kanslihuset och får förbindelse till bankhuset genom en tvåvåning intäckt gångbro över Stallkanalen.

Alternativ 3 innebär större förändringar av riksdagshusets inre men ingen synlig förändring av det yttre. Alla ledamotsrum har inrymts i riksdagshuset. Första kammaren är ersatt med en ny, större plenisal. Ombyggnaderna i bankhuset är måttliga och berör inte exteriören. Kanslihuset utnyttjas till 2/3 för riksdagens aktuella behov. Förbindelsen med riksbyggnaderna är löst genom en gångtunnel under Mynttorget och Stallbron.

De tre alternativen har granskats och värderats. Rent allmänt gäller att de alla har stora förtjänster. Beträffande årskostnaderna, som beräknas till ca 16 miljoner kronor, bedöms förslagen vara likvärdiga. En jämförelse i övrigt visar att alternativ 2 i flera avseenden besitter bättre egenskaper än de andra. Alternativ 2 har därför utvalts för jämförelse med alternativet Sergels torg.

Sergels torgs-alternativet har granskats och värderats på samma sätt som Helgeandsholmsalternativen. Här har Stockholms kommun genom offerter gett underlag bl. a. för beräkning av årskostnaderna. Dessa skulle totalt uppgå till ca 20 miljoner kronor. I detta belopp ingår ca 2,3 miljoner kronor som erfordras för riksbyggnadernas bevarande i det fall riksdagen inte återflyttar.

I en slutomgång har alternativ 2 Helgeandsholmen jämförts med alternativet Sergels torg. Utredningen har kommit till det resultatet att alternativet Helgeandsholmen vid en totalbedömning är överlägset alternativet Sergels torg och förordar att riksdagen återflyttar till ombyggda lokaler på Helgeandsholmen.

3. Styrelsens överväganden och förslag

När riksdagen flyttade till de förhyrda provisoriska lokalerna vid Sergels torg innebar det en mycket stor förbättring av arbetsförhållandena. Riksdagsledamöterna fick bl. a. egna arbetsrum, många med bostadsmöjlighet som blivit mycket uppskattad. Lokalerna är behagliga och i stort sett väl fungerande samt anpassade till enkammarriksdagens arbetsformer. Förhållandena vid expansion är emellertid mindre tillfredsställande. Den yttre gestaltningen är från riksdagens synpunkt närmast anonym. Vid ett kvarblivande i nuvarande lokaler synes den lämpligaste lösningen vara förhyrning på långtidskontrakt. Det innebär dock att riksdagen inte skulle helt fritt

förfoga över sina lokaler.

Vid ombyggnad på Helgeandsholmen enligt alternativ 2 får riksdagen välfungerande egna lokaler i centralt, traditionellt och representativt läge. Riksbyggnaderna bevaras på ett meningsfullt sätt. Ledamöterna får arbetsrum med bostadsmöjlighet i en väl avskild "hotellidel", kanslihuset. Årskostnaden blir lägre än vid Sergels torg. Denna lösning på riksdagens lokalfråga vill förvaltningsstyrelsen i enlighet med utredningens rekommendation föreslå.

Styrelsen noterar med tillfredsställelse att det omfattande utredningsarbete som påbörjades mera systematiskt år 1967 nu är slutfört och gett ett i alla avseenden gott resultat. Under årens lopp har frågeställningarna förenklats och konkretiserats. Nybyggnadsalternativet har fallit bort, likaså Nedre Norrmalms-alternativet. Det nu presenterade förslaget ter sig mot denna bakgrund som en logisk och naturlig lösning på riksdagens lokalfråga.

Under förutsättning att riksdagen fattar beslut enligt förslaget under höst-sessionen avser styrelsen att ingångsätta projekteringen våren 1975 och begär därför vissa medel innevarande budgetår. Återflyttning beräknas då kunna ske sommaren 1981 eller 1982.

Till de med det fortsatta projekteringsarbetet förbundna kostnaderna avser styrelsen att återkomma när riksdagen fattat beslut i frågan och viss detaljplanering kunnat verkställas.

4. Hemställan

Under återopande av vad i det föregående anförts hemställer riksdagens förvaltningsstyrelse att riksdagen

1. beslutar att flytta tillbaka till ombyggda lokaler på Helgeandsholmen.
2. uppdrar åt styrelsen att föranstalta om fortsatt arbete med riksdagens lokalfrågor enligt de uppdragna riktlinjerna och i princip enligt alternativ 2 i Riksdagshusutredningen 1974.
3. till Den inre riksdagsförvaltningen: B 6. Fortsatt utredning om riksdagens hus m. m. på tilläggsstat I till riksstaten för budgetåret 1974/75 under XVI:e huvudtiteln anvisar ett reservationsanslag av 500 000 kronor.

I handläggningen av detta ärende har deltagit, förutom undertecknad ordförande, herrar Larsson i Staffanstorp, Wärnberg, Regnéll, Stridsman, fröken Sandell samt herrar Ullsten, Elmstedt och Petersson i Nybro.

RIKSDAGENS FÖRVALTNINGSSTYRELSE

På styrelsens vägnar
HENRY ALLARD

/Eric Lindström

Särskilt yttrande

av herr Ullsten

Möjligheterna att tillgodose en del av riksdagens lokalbehov i kanslihuset har skapat helt nya förutsättningar för riksdagshusfrågans lösning. Som två av utredningens alternativ visar är det nu möjligt att låta riksdagen återflytta till Helgeandsholmen och där få funktionsdugliga lokaler utan sådana ingrepp i riksbyggnadernas inre arkitektur som skulle spolia det kulturhistoriska värde som framför allt riksdagshuset representerar.

Även de förändringar i områdets yttre gestaltning som tidigare utredningar visat att ett riksdagshus som fyller moderna krav på funktionsduglighet skulle kräva har med den nu aktuella lösningen kunnat undvikas.

Att det förhöll sig på det sättet stod klart redan på ett mycket tidigt stadium av frågans behandling. Det var därför ett ödesdigert misstag som begicks när riksdagsmajoriteten beslöt att arkitektpristävlingen om nytt riksdagshus skulle begränsas till ny- eller ombyggnad på själva Helgeandsholmen.

Därigenom omöjliggjordes en prövning av möjligheterna att bygga nytt riksdagshus på det område av Nedre Norrmalm som ligger närmast norr om Gustaf Adolfs torg. Här hade Stockholm kunnat få en riksdagshusbyggnad som berikat detta områdes stadsbildsmässiga gestaltning och riksdagen ett hus med goda funktionsbetingelser. Genom den redan då aktuella förflyttningen av departementen till samma område hade goda samband kunnat skapas mellan riksdag och Kungl. Maj:ts kansli.

Även förslaget att införliva kanslihuset i en lösning av riksdagshusfrågan har tidigare varit aktuellt men avvisats. Detta har lett till tidsspillan och onödiga kostnader. Förslaget framstår ändå i det läge som uppkommit som den bästa lösningen.

De lokaler riksdagen nu förfogar över vid Sergels torg har trots sin karaktär av provisorium visat sig fungera mycket bra. Läget i hjärtat av Stockholm med närheten till kommunikationer och annan service är också en stor fördel.

Med hänsyn härtill finns det enligt min mening ingen anledning att forcera en återflyttning till Helgeandsholmen. Åtskilliga detaljer i det nu presenterade förslaget behöver en grundlig genomlysning. Inte minst viktigt är det därvid att Stockholms kommuns synpunkter kan inhämtas och att detta kan ske utan tidspress. Det är också angeläget att kommunen ges god tid att planera för den framtida användningen av lokalerna vid Sergels torg, liksom att de ny- och ombyggnader på Nedre Norrmalm som en förflyttning dit av Kungl. Maj:ts kansli kräver kan ske utan onödig brådska.

Dessa synpunkter bör beaktas vid den kommande riksdagsbehandlingen. Något tvingande behov av ett riksdagsbeslut i frågan redan i höst finns enligt min mening inte.

*Till riksdagens förvaltningsstyrelse***Riksdagshusutredningen 1974**

Förvaltningsstyrelsen beslöt vid sammanträde 1973-12-05 att tillsätta en utredning – Riksdagshusutredningen 1974 – för bearbetning av frågan om permanenta lokaler för riksdagen.

Förvaltningsstyrelsen utsåg för utredningen en *ledningsgrupp*, bestående av förvaltningsdirektören Eric Lindström ordförande samt riksdagsmännen Thorsten Larsson och Erik Wärnberg. Utredningsarbetet har handhåfts av en *projektgrupp* bestående av förvaltningsdirektören Eric Lindström ordförande, avdelningsdirektörerna Thomas Adlercreutz och Olle Etzén samt arkitekten Nils Arne Rosén.

Som experter har utredningen biträtt av arkitekten SAR Hans Borgström, stadsarkitekten professor Gunnar Henriksson, professorn Olof Eriksson samt avdelningsdirektörerna Christian Laine och Björn Linn.

Härmed överlämnas utredningsresultatet.

Stockholm 1974-10-10

THORSTEN LARSSON

ERIC LINDSTRÖM

ERIK WÄRNBERG

THOMAS ADLERCREUTZ OLLE ETZÉN

NILS ARNE ROSÉN

Riksdagshusutredningen 1974

Innehåll

1. Inledning
 - 1.1 Bakgrund
 - 1.2 Utredningens bedrivande
2. Riksdagens lokalbehov
3. Föresättningar beträffande Helgeandsholmen
 - 3.1 Bevarandefrågan
 - 3.2 Kanslihuset
 - 3.3 Grundförstärkning
4. Konsultval och särskilda direktiv
5. De tre utredningsalternativen beträffande Helgeandsholmen
 - 5.1 Allmänt
 - 5.2 Alternativ 1
 - 5.3 Alternativ 2
 - 5.4 Alternativ 3
 - 5.5 Kostnader
 - 5.6 Genomförande
 - 5.7 Jämförelse mellan alternativen
6. Alternativet Sergels torg
7. Jämförelse mellan Sergels torg och Helgeandsholmen
8. Slutsatser och förslag till fortsatta åtgärder

Underbilaga 1. Utgångspunkter för behandling av riksbyggnaderna på Helgeandsholmen.

Underbilaga 2. Riksdagshusets grundläggning.

1 Inledning

1.1 Bakgrund

Riksdagens lokalfråga har tid efter annan varit föremål för utredning, men den blev akut i och med en planerad övergång från två- till enkammarriksdag. På uppdrag av styrelsen för riksdagens förvaltningskontor utförde byggnadsstyrelsen 1967–1968 en utredning, "Riksdagens hus", varefter en nordisk arkitekttävling om riksdagshus i Stockholm genomfördes under åren 1970–1972. Medan tävlingen pågick flyttade riksdagen från Helgeandsholmen till förhyrda provisoriska lokaler vid Sergels torg. Arkitekttävlingen som gällde såväl nybyggnad som om- och tillbyggnad på Helgeandsholmen utmynnade i att prisnämnden belönade ett nybyggnadsförslag, 016 Censeo, med 1:a pris och rekommenderade detta att läggas till grund för vidare planering.

Prisnämndens ställningstagande, som baserades på förutsättningarna i tävlingsprogrammet, var varken enhälligt eller entydigt. Inte heller den påföljande remissomgången gav klart utslag utom på en punkt. Ingen remissinstans förordade att något av förslagen till nybyggnad genomfördes. Flera föreslog fortsatt utredning och några att riksdagen skulle bli kvar vid Sergels torg.

Förvaltningsstyrelsen konstaterade i sin framställning till riksdagen 1973:19 att inget av tävlingsförslagen kunde i oförändrat skick komma till utförande, vidare att det befanns uteslutet att riva riksdagshuset och att nybyggnad på Helgeandsholmen därför inte borde komma i fråga. För riksdagen återstod då antingen permanent kvarblivande vid Sergels torg eller återflyttning till Helgeandsholmen efter ombyggnad enligt något av ombyggnadsförslagen. För att kunna ställas mot varandra krävde båda alternativen noggranna utredningar.

Permanentning av provisoriet vid Sergels torg förutsattes kunna ske efter två linjer, antingen genom förhyrning mot långtidskontrakt eller genom förvärv.

Beträffande Helgeandsholmen diskuterade styrelsen för vidarebearbetning tre ombyggnadsförslag, nämligen de prisbelönade 022 "Norrström" och 013 "Aron II" samt det inköpta 011 "Aron I". Vid det fortsatta utredningsarbetet skulle också andra ombyggnadsförslag beaktas.

Konstitutionsutskottet anslöt sig i sitt betänkande (KU 1973:51) till de av förvaltningsstyrelsen i framställningen angivna huvudprinciperna för ett fortsatt utredningsarbete, och riksdagen beslöt i enlighet därmed.

1.2 Utredningens bedrivande

Tyngdpunkten i utredningens arbete har av naturliga skäl legat på bearbetning av ombyggnadsförslag gällande Helgeandsholmen. För arbetet har anlitats förslagsställarna till ovannämnda tre tävlingsförslag. De har haft

att arbeta efter dels allmänna, dels särskilda direktiv. De bearbetade förslagen har bedömts och jämförts. Det bästa alternativet har utvalts och jämförts med alternativet Sergels torg.

2 Riksdagens lokalbehov

Lokalprogrammet har bearbetats, varvid hänsyn tagits till förändrade behov och vunna erfarenheter vid Sergels torg. Det avser behovet 1985 och har samma storlek som i tävlingsprogrammet, ca 26 000 m² programyta, men en viss omfördelning har företagits inom denna ram.

Den väsentligaste ändringen gäller ledamotsrummen som i tävlingsprogrammet angavs till 280 kontorsrum. De har ökats till 300 rum av vilka minst 150 och helst samtliga 300 anses böra ha sådan standard att de kan vara kombinerade arbets- och bostadsrum med toalett, tvättställ och dusch.

I det detaljerade lokalprogram som utgjort underlag för utredningen men som inte redovisas här har också uppställts sambandskrav. Särskilt kan nämnas att största tidsavstånd för förflyttning från ledamotsrum till plenisal inte bör överstiga 4 min. Lokalprogrammet har tillämpats såväl vid utredningen av ombyggnad på Helgeandsholmen som vid bedömningen av Sergels torg.

Följande uppställning anger den beräknade fördelningen på rumsgrupper:

1 Entréer	100 m ²
2 Riksdagens plenisal	1 180 m ²
3 Talmansrum m. m.	280 m ²
4 Kammarkansli	360 m ²
5 Stenografer m. fl.	315 m ²
6 Statsrådsrum	740 m ²
7 Klubbrum	490 m ²
8 Ledamotsrum	6 260 m ²
9 Utskotten	3 145 m ²
10 Vissa organ	50 m ²
11 Partigrupperna	1 200 m ²
12 Sammanträdesrum	1 185 m ²
13 Massmedia	545 m ²
14 Riksdagsförvaltning	1 235 m ²
15 Riksdagsbiblioteket	860 m ²
16 Restauranglokaler	1 425 m ²
17 Motionslokaler	405 m ²
18 Gemensam service	740 m ²
19 Verkstäder, förråd, arkiv	1 510 m ²
20 Städning, omklädning	450 m ²
21 Parkering, inlastning	2 055 m ²

22 Composeranläggning	200 m ²
23 Tryckeri/Bokbinderi	1 155 m ²
Summa programyta	25 885 m ²

3 Föresättningar beträffande Helgeandsholmen

I förhållande till vad som gällde för arkitekttävlingen har föresättningarna ändrats på tre väsentliga punkter. Det gäller riksbyggnadernas bevarande, intagande av kanslihuset i utredningsområdet samt behovet av grundförstärkning.

3.1 Bevarandefrågan

En given föresättning för utredningsarbetet har varit att riksdagshuset i enlighet med riksdagens beslut skall bevaras. Härmed förstås då inte endast ett bevarande av byggnadens exteriör utan även att vissa från historisk eller arkitektonisk synpunkt särskilt värdefulla rum och interiörer blir bevarade. Hit hänförs i första rummet plenisalarna, trapphallen och sammanbindningsbanan.

Det har vidare framstått som ett starkt önskemål att även riksbankshuset, som koncipierats som en integrerad del av byggnadskomplexet på Helgeandsholmen, såvitt möjligt skall bevaras.

Som underlag för utredningsarbetet har i vad avser bevarandekraven legat en av experterna Laine och Linn upprättad PM 1974-03-20 (underbilaga 1).

3.2 Kanslihuset

Resultatet av arkitekttävlingen visade tydligt att det inte är möjligt att inrymma riksdagens lokalbehov i riksbyggnaderna med mindre än att vissa från kulturhistorisk synpunkt väsentliga delar måste offras och ersättas med nybyggnader. Efter samråd med regeringen och byggnadsstyrelsen har därför föresatts att även kanslihuset i kv. Mars och Vulcanus kan disponeras för riksdagen.

I dagsläget är departementens lokaler fördelade med ena hälften i Gamla Stan och andra hälften på Nedre Norrmalm. Expansion har planerats ske helt på Nedre Norrmalm. För det fall riksdagen behöver ta kanslihuset i anspråk beräknas lokalbehovet för därvarande departement kunna tillgodoses genom om- eller nybyggnad av statsägda fastigheter på Nedre Norrmalm.

3.3 Grundförstärkning

Tidigare har p. g. a. konstaterade sättningar räknats med att en dyrbar grundförstärkning av riksbyggnaderna var nödvändig. De senaste mätningarna tyder emellertid på att sättningsrörelserna i huvudsak har upphört. Under förutsättning att belastningen på grundläggningen inte avsevärt ökas anses grundförstärkning inte erforderlig enligt en av civilingenjör Bengt Bergvall, byggnadsstyrelsen, upprättad PM 1974-03-13 (underbilaga 2).

4 Konsultval och särskilda direktiv

4.1 Konsulter

Till grund för val av konsulter för fortsatt utredning har gällt dels att deras tävlingsförslag representerar intressanta och skilda principer, dels att de har dokumenterat skicklighet att genomföra det aktuella projektet.

Uppdrag har givits till följande arkitektkontor att som parallella uppdrag och enligt särskilda direktiv, baserade på respektive tävlingsförslag, utreda och framlägga förslag beträffande lösning av riksdagens lokalfråga på Helgeandsholmen:

Peter Celsing Arkitektkontor AB (Norrström),
Magnus Ahlgren-Torbjörn Olsson-Sven Silow AB (Aron II),
Arkitekter SAR Ove Hidemark och Göran Månsson (Aron I).

Som byggnadsteknisk konsult har anlitats Jacobson & Widmark AB, som också svarat för kostnadsbedömningar.

VVS-konsult har varit Wahlings Konstruktionsbyrå AB.

El-konsult har varit Ångpanneföreningen.

Det har ingått i utredningsuppdraget att också beakta andra ombyggnadsförslag. Utredningen har inventerat tävlingsmaterialet och ingående granskat och övervägt tänkbara ombyggnadsalternativ. Något skäl att bredda utredningen genom att engagera ytterligare arkitektkontor har emellertid inte framkommit.

4.2 De särskilda direktiven

För att belysa skilda principer har konsulterna getts följande särskilda direktiv.

För samtliga har föreskrivits att riksdagshusets exteriör, centrala trapphall och sammanbindningsbanan i allt väsentligt skall bibehållas oförändrade.

För Celsing's arkitektkontor, alt. I, har gällt att huvudgreppet i förslaget "Norrström" skall behållas och att bearbetningen skall avse sådant som kritiserats av prisnämnden. I första hand borde eftersträvas en minskning

av nybyggnadsvolymen på banktomten. Båda de nuvarande plenisalarna skulle i allt väsentligt bibehållas oförändrade.

För *Ahlgren–Olsson–Silow*, alt. 2, har gällt att båda riksbyggnadernas fasader skulle bevaras och att plenisalen skulle förläggas till bankhuset. Förutsättningarna att bibehålla de nuvarande plenisalarna borde vidare studeras.

För *Hidemark och Månsson*, alt. 3, har gällt att båda riksbyggnadernas fasader skulle bevaras, att den nya plenisalen skulle förläggas till riksdagshuset samt att endera av nuvarande plenisalar i allt väsentligt skulle bibehållas oförändrad. I riksbanksbyggnaden borde bankhallen i allt väsentligt bibehållas.

5 De tre utredningsalternativen beträffande Helgeandsholmen

5.1 Allmänt

De tre förslagen beträffande Helgeandsholmen har granskats och värderats med avseende på deras egenskaper beträffande

funktion

miljö

bevarande

kostnader

genomförande.

Bedömningen har i första hand avsett förslagets principiella egenskaper, varvid hänsyn tagits till att förslagen, vid ett eventuellt förverkligande, skulle kunna utvecklas och förekommande brister i viss utsträckning bortarbetas.

Riksplan har i de tre förslagen givits olika utformning med olika grad av förändring. Då frågan om Riksplans utformning kan avgöras oberoende av valet av alternativ har frågan inte närmare behandlats i utredningen. Kostnadsmässigt har förslagen likställts i vad avser investeringar i åtgärder beträffande Riksplan.

I det följande görs först en beskrivning och en bedömning av förslagen med avseende på funktion, miljö och bevarande, varefter en samlad redovisning görs av kostnader och genomförande. Slutligen görs en jämförelse mellan de tre alternativen.

5.2 Alternativ I

5.2.1 Beskrivning

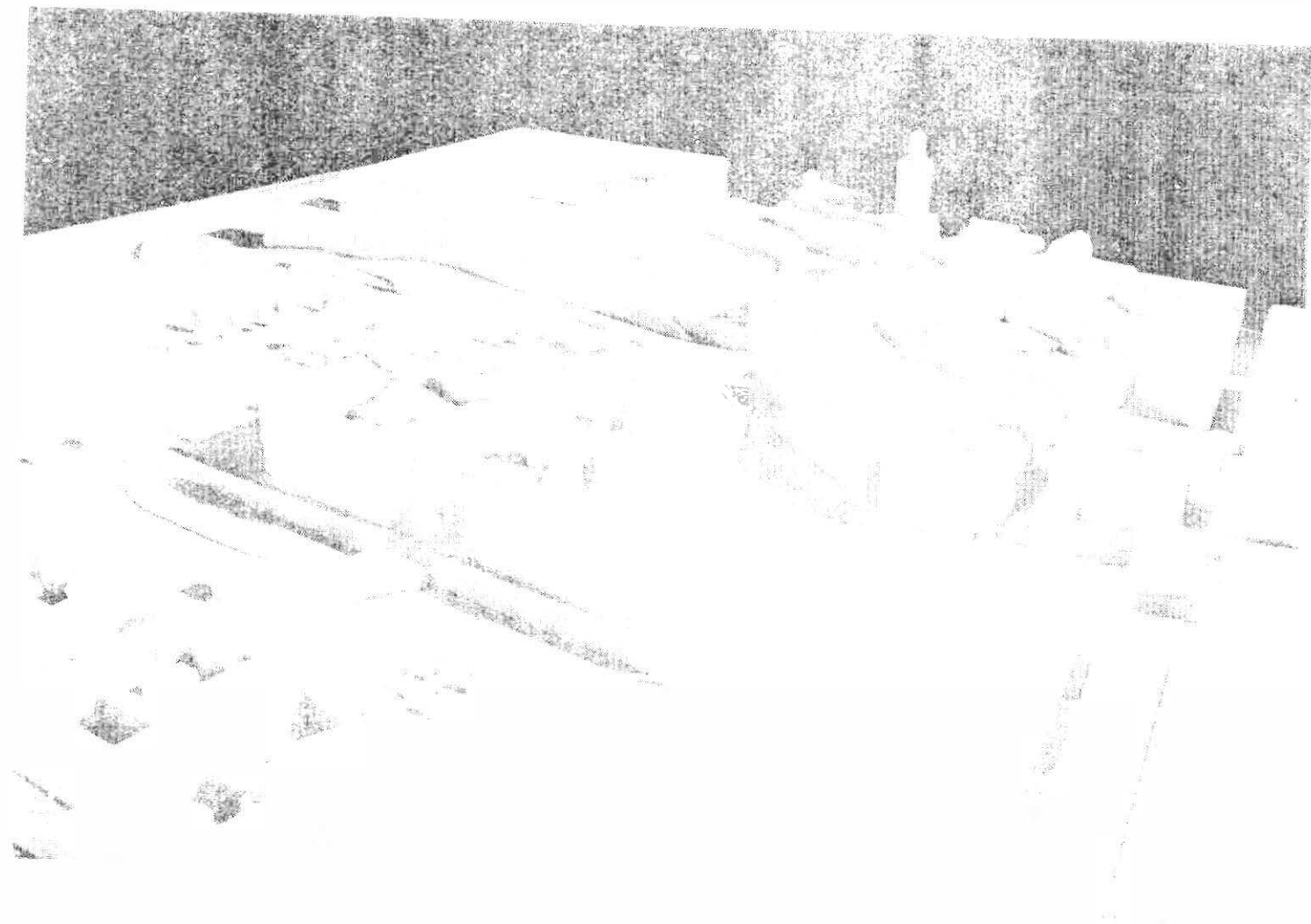
Förslaget, som utgör en bearbetning av tävlingsförslaget 022 "Norrström", innebär att riksdagshuset bevaras i allt väsentligt oförändrat och utnyttjas främst för utskottslokaler och gruppkanslier samt att riksbankshuset rivs och ersätts med en nybyggnad innehållande riksdagens övriga lokaler. Hela lokalbehovet tillgodoses på Helgeandsholmen, varigenom kanslihuset ej behöver tas i anspråk i detta alternativ.

1974:20

12

Alternativ 1
Situationsplan
Skala 1:2000

Nybyggnaden på banktomten har i förhållande till tävlingsförslaget sänkts med en våning mot väster och är därmed sju våningar hög i sin västra del och likaså sju våningar hög mot Riksgatan. Riksbankens nuvarande fasad mot Riksgatan har bibehållits. Plenisalen markerar sig i det yttre med ett högt ljusintag över nybyggnadens tak. Nybyggnaden tar inte i anspråk mer vattenyta än vad bankhuset inklusive kajen f. n. gör.

Förslaget som helt tillgodoser programmerade utrymmen innehåller ca 31 000 m² rumsyta, varav ca 2 000 m² är disponibelt för icke programmerade funktioner. Lokalgrupperingen framgår av nedanstående uppställning.

	Riksdagshuset		Riksbanken	Kanslihuset
plan 1	garagecentré, teknik	◄—►	RFK, tryckeriexp., tryckeri, composer, inlastning, repro, budcentral, motionslokaler	ej ianspråktaget
plan 2	talmansbostad, butiker, verkstäder, förråd		entree, restaurang med kök, 16 ledamotsrum	"
plan 3	upplysningstjänsten, gruppkansli		riksdagsbibl. m. bokmag., konferensrum, 60 ledamotsrum	"
plan 4	utskott 1-3 med kansli-er, skrivbyrå		statsråd, stenografer, konferensrum, 37 ledamotsrum	"
plan 5	utskott 4-9 partilokaler	◄—►	plenisal, talmän, klubb- rum, statsråd, kammarkansli	"
plan 6	utskottskanslier		79 ledamotsrum, mass-media	"
plan 7	utskott 10-16		läktare, språklab. etc., 79 ledamotsrum	"
plan 8	gruppkanslier		allmänhetens foyer, takterass, 29 ledamotsrum	"

4mm.

◄—► markerar att förbindelse mellan byggnaderna finns på detta plan.

5.2.2 Bedömning

Funktion

Genom att hela lokalbehovet inrymts på Helgeandsholmen och genom att alla kammarnära lokalgrupper lagts i nybyggnaden på riksbankstomten uppnås en stark koncentration. Detta är en stor förtjänst hos förslaget. Lokalgrupperingen är mycket god och tillgodoser i huvudsak de angivna sambandskraven. En svaghet i förslaget är att ledamotsrummen på plan 3 och 4, ca 100 rum, ligger tillsammans med andra funktioner och därför mindre väl lämpar sig för övernattning.

Entréförhållandena i nybyggnaden är mindre väl lösta med bl. a. otydlig separering av allmänheten.

Längsta förflyttningstiden från ledamotsrum till plenisal beräknas till ca 2 min.

Förslaget uppskattas innehålla överytor motsvarande ca 3 000 m² fullvärdig rumsyta.

Vid expansion utnyttjas kanslihuset. Förbindelse kan därvid ordnas under Stallbron.

Yttre miljö

Nybyggnadens form i helhet och detalj är mycket intressant. Trots minskningen är den emellertid fortfarande väl stor med hänsyn till stadsbilden. Utredningen känner viss tveksamhet beträffande den höga uppbyggnaden över plenisalen.

Även om det finns klara motiv att bevara riksbanksfasaden mot Riksgatan finns uppenbara svårigheter att arkitektoniskt samordna den med nybyggnaden. Detsamma gäller anslutningen av portalerna över Riksgatan mot nybyggnaden.

Inre miljö

I huvudsak är den inre miljön god. Framför allt tillgodogör man sig den vackra utsikten över Riddarfjärden och Norrström.

Plenisalens form är intressant men kan också upplevas som överdrivet dramatisk. Siktförhållandena från läktaren är inte helt tillfredsställande.

Svårigheterna att ansluta nybyggnaden till den bevarade riksbanksfasaden visar sig också därigenom att de nya bjälklagsnivåerna stämmer dåligt med fasadindelningen med i vissa fall mindre god inre miljö som följd. Vissa utrymmen, främst restaurangkök, saknar helt dagsljusbelysning.

Bevarande

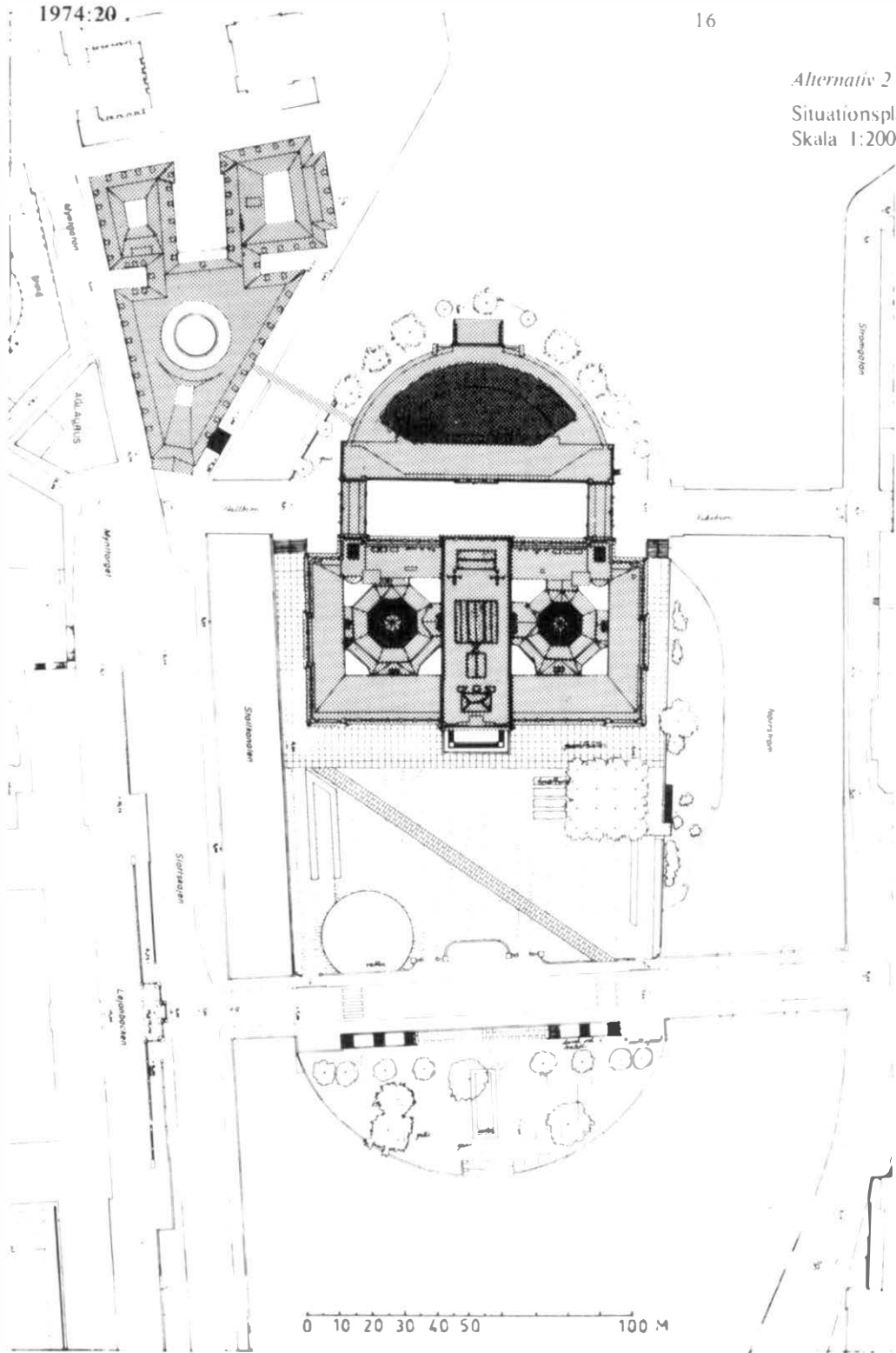
Det är givetvis värdefullt att riksdagshuset kunnat bevaras helt intakt. Förlusten av riksbanken är dock en stor svaghet i förslaget.

5.3 Alternativ 2

5.3.1 Beskrivning

Förslaget innebär att riksdagshuset i huvudsak bevaras oförändrat och används för utskottslokaler, partikanslier och förvaltningskontoret. Riksbankshuset innehåller ny plenisal, restaurang, klubbрум m. m. Den nya plenisalen framstår som en synlig överbyggnad på bankhuset, vars fasader

Alternativ 2
Situationsplan
Skala 1:2000

i övrigt bevaras. Kanslihuset, detsamliga ledamotsrum har förlagts, utnyttjas helt för riksdagens behov. Mellan kanslihuset och bankhuset erforderlig gångförbindelse har utformats som en tvåvåning intäckt gångbro över Stallkanalen.

Förslaget, som helt tillgodoser programmerade utrymmen, innehåller ca 32 000 m² rumsyta varav ca 1 000 m² disponibelt för icke programmerade funktioner. Lokalgrupperingen framgår av nedanstående uppställning.

	Riksdagshuset	Riksbanken	Kanslihuset
plan 1	inlastning, förråd ◀→	restaurangkök, arkiv, composer	36 ledamotsrum, motionslokaler, upplysn.-tjänsten
plan 2	tryckeri, skrivbyrå, budcentral	entrehall m. m., restaurang och café	36 ledamotsrum, café, upplysn.tjänsten
plan 3	RFK, verkstäder	teknik	63 ledamotsrum
plan 4	partigrupper	klubbrum, stenografer	◀→ 62 ledamotsrum
plan 5	statsråd, stora o. lilla partilokalen, representation	plenisalen, talmän	◀→ 62 ledamotsrum
plan 6	utskott 13-16	kammarkansli	46 ledamotsrum
plan 7	utskott 1-12	allmänhetens läktare, massmedia	
plan 8	utskottens arbetsrum	tidningsredaktioner, teknik	
plan 9	bibliotek		

Anm.

◀→ markerar att förbindelse mellan byggnaderna länns på detta plan.

5.3.2 Bedömning

Funktion

Förslaget kännetecknas av en klar och tydlig fördelning av de olika lokalgrupperna på de tre byggnaderna. Kanslihuset har fått karaktär av ledamotshotell med egen service, t. ex. frukostcafé och motionslokaler.

Riksdagshuset innehåller utskottens lokaler i de övre våningarna, statsrådets rum i huvudvåningen samt partikanslier, riksdagsförvaltningen och gemensam service i de nedre våningarna. I riksbanken och därmed centralt inom anläggningen ligger plenisalen och de kammarnära lokalgrupperna talmän, kammarkansli, stenografer, klubbrum och restauranglokaler.

Genom förbindelse mellan byggnaderna dels under Riksgatan för gods-försörjning i källarvåningen, dels över Riksgatan i huvudvåningens nivå och dels över Stallkanalen i en tvåvåning gångbro skapas goda förutsättningar att tillgodose olika sambandskrav. Systemet för varudistribution är välfungerande. Längsta förflyttningstiden från ledamotsrum till plenisal beräknas till ca 3 min.

Förslaget beräknas innehålla överytor motsvarande ca 3 000 m² fullvärdig rumsyta.

Vid expansion utnyttjas kanslihusannexet dit gångkulvert redan nu finns under Myntgatan.

Yttre miljö

Påbyggnaden på bankhuset bör kunna godtas från stadsbildssynpunkt. Den har en klar och tydlig form och bör genom sitt innehåll – plenisal med foyeer – kunna berika miljön. Gångbron över Stallkanalen utgör ett påtagligt nytt element i stadsbilden, vilket i förslaget ytterligare understrukits genom att den givits en särpräglad form. Även om formen kan diskuteras anser utredningen att en gångbro i det föreslagna läget i princip bör kunna accepteras.

Inre miljö

I huvudsak är den inre miljön mycket god. Plenisalens form och måttförhållanden är utmärkta. Utsikten över Riddarfjärden är väl tillvaratagen. De tre byggnaderna med sina intressanta förbindelser bör tillsammans kunna erbjuda en omväxlande och stimulerande inre miljö.

Bevarande

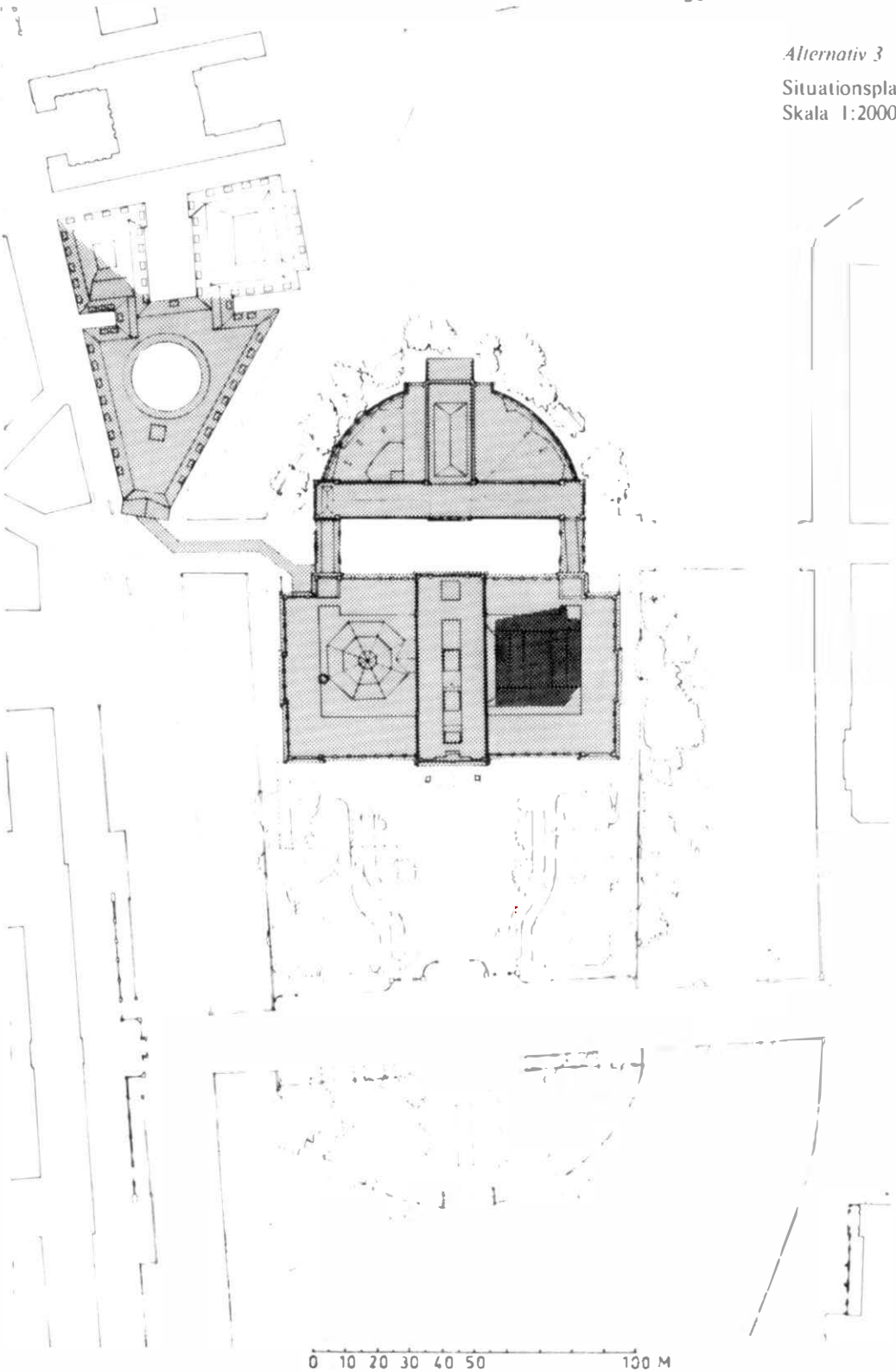
Riksdagshuset bevaras oförändrat så när som på ombyggnaden av takvåningen, vilket bl. a. kan medföra önskemål att uppta små utsiktsfönster i norra och södra fasadens entablement. I riksbanken måste taket i bankhallen sänkas vilket är beklagligt. Påbyggnaden för plenisal på bankhuset torde från bevarandesynpunkt kunna godtas bl. a. därför att den inordnar sig i anläggningens stränga symmetri. Man kan känna viss tvekan till utformningen av gångbron över Stallkanalen. I princip strider den mot riksbyggnadernas idémässiga gestaltning i deras förhållande till omgivningen med dess fria, lufttomslutna volymer.

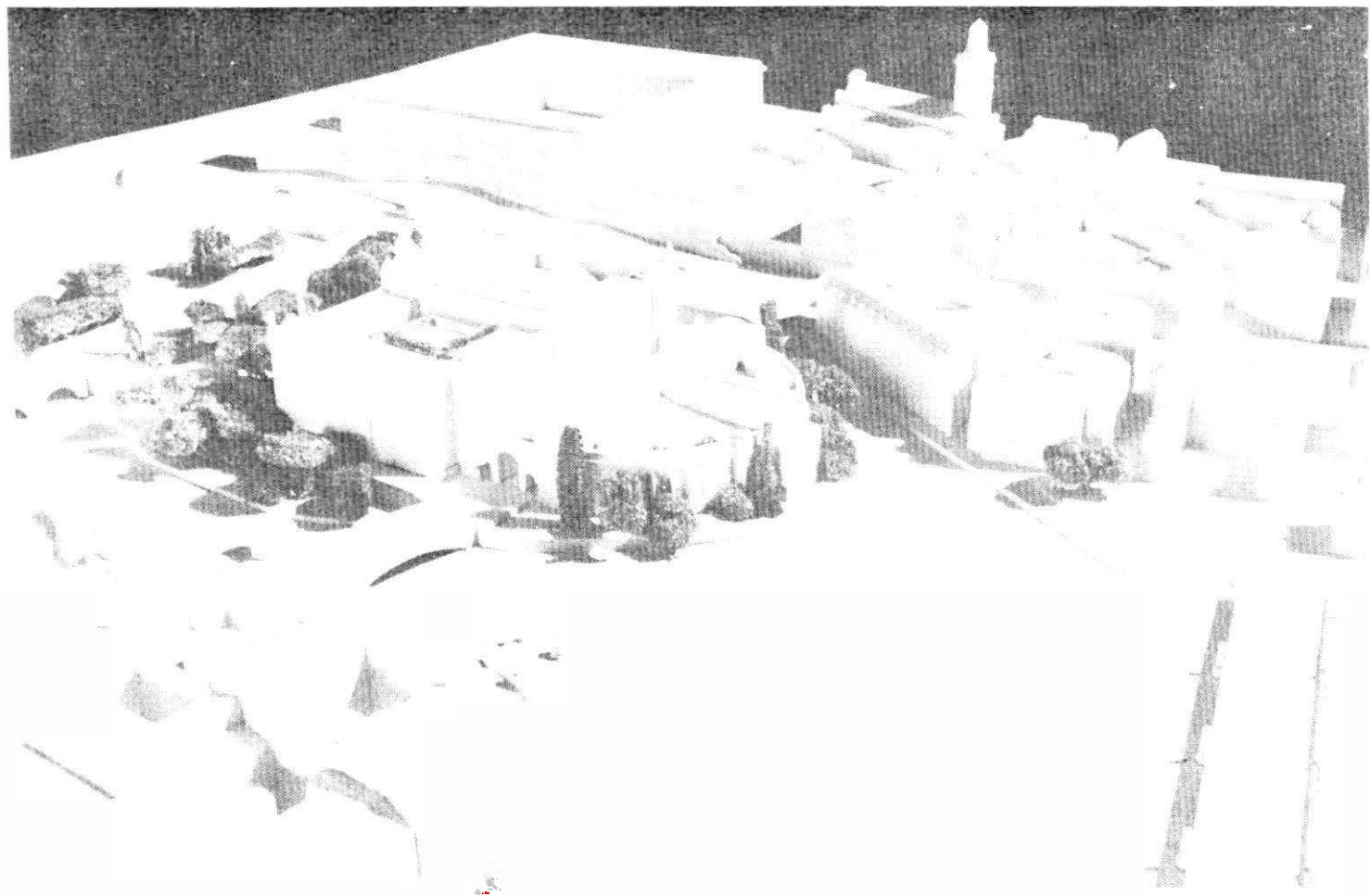
5.4 Alternativ 3

5.4.1 Beskrivning

Förslaget kännetecknas av att inga förändringar eller tillägg har gjorts beträffande byggnadernas exteriör i stadsbilden. I riksdagshuset inryms en ny plenisal på första kammarens plats. I övrigt innehåller riksdagshuset förutom talmansrum och kammarkansli samtliga i programmet begärda ledamotsrum samt därtill rum för utskottens ordförande och vice ordförande. Förslaget medför omfattande om- och påbyggnader inom riksdagshusets yttre ram. Riksbankshuset inrymmer bl. a. riksdagsbiblioteket i nuvarande bankhallen och restauranglokaler i takvåningen. Kanslihuset, som endast

Alternativ 3
Situationsplan
Skala 1:2000

Exterior

Model Photo by George K.

utnyttjas till 2/3 för riksdagens aktuella behov, innehåller utskottens kansli- och sessionssalar, förvaltningskontoret samt tryckerilokaler i källarvåningen. Förbindelse mellan kanslihuset och riksbyggnaderna sker via gångkulvert under Mynttorget och Stallbron.

Förslaget som helt tillgodoser programmerade utrymmen redovisar ca 30 000 m² rumsyta varav ca 1 000 m² disponibelt för icke programmerade funktioner. Lokalgrupperingen framgår av nedanstående uppställning.

	Riksdagshuset	Riksbanken	Kanslihuset
plan 1	teknik, bokmag.	←→ motionslok., köks-←→	utskottskanslier,
plan 2	parkering, lastkaj, tryckeriexp., verkstäder, städcentral, massmedia, 8 ledamotsrum	inlastn., förråd, riksdagsbibliotek, parti-grupper	tryckeri, bokbinderi, utskottskanslier, tryckerikontor
plan 3	49 ledamotsrum, konferenslokaler		utskottskanslier, upplysningstjänst, komposter
plan 4	kammarkansli, 37 ledamotsrum	statsråd	10 utskottssessionssalar
plan 6	plenisalen, talman, st partilok., repr., klubbrium	←→ restaurang med kök, partigrupper	5 utskottssessionssalar, upplysningstjänsten
plan 7	10 ledamotsrum	stenografer, partigrupp	förvaltningskontoret, skrivbyrå
plan 8	allm. läktare, 49 ledamotsrum		
plan 9	60 ledamotsrum		
plan 10	76 ledamotsrum		
plan 11	27 ledamotsrum		
plan 12	25 ledamotsrum		

Anm.

←→ markerar att gångförbindelse mellan byggnaderna finns på detta plan.

5.4.2 Bedömning

Funktion

Genom att såväl plenisal som vissa kammarnära funktioner inklusive ledamotsrum har inrymmts i riksdagshuset har där uppnåtts en viss koncentration. Trots rätt omfattande inre ombyggnader har en del kammarnära lokalgrupper som statsråd och stenografer måst placeras i bankhuset. Till kanslihuset har förlagts utskotten (exklusive rum för ordförande och vice ordförande, som ligger i riksdagshuset).

Förslaget karaktäriseras av en viss brist på överskådlighet och klarhet i lokalgrupperingen. Bl. a. erhålls spridd lokalisering såväl mellan som inom vissa lokalgrupper. Gångvägarna blir ibland något krångliga. Transportvägen från tryckeriet i kanslihusets borte del till plenisalen är mycket lång och besvärlig. Längsta förflyttningstiden från ledamotsrum till plenisal beräknas till ca 3 min.

Förslaget uppskattas innehålla överytor motsvarande ca 2 000 m² fullvärdig rumsyta.

Vid expansion utnyttjas i första hand återstående lokaler i kanslihuset.

Inre miljö

Blandningen av nya och gamla delar i riksdagshuset kan ibland ge upphov till påtagliga kontraster, t. ex. huvudtrapphuset kontra de nya rulltrapporna. Ledamotsrummen har mycket skild karaktär beroende på om de ligger i gamla eller nybyggda delar. Ledamotsrummen mot gården på taket över nya plenisalen får en rymlig och skyddad gårdsmiljö.

Yttre miljö

Inga förändringar sker i det yttre, vilket är av värde.

Bevarande

En utgångspunkt för förslaget har varit att i allt väsentligt bevara riksbyggnadernas fasader oförändrade. Förslaget att återuppsätta de ursprungliga takdekorationerna är välmotiverat och bör beaktas. Även förslaget att behålla Riksplan oförändrad är lovvärt. Det har dock medfört att tillfarten till garaget från Riksgatan och under riksdagshuset blivit något krånglig.

I det inre har flertalet viktiga huvudrum utom första kammarens plenisal bevarats, men samtidigt innebär förslaget i övrigt omfattande förändringar, framför allt i riksdagshusets övre våningar.

5.5 Kostnader

Förutom att utgöra underlag för jämförelse mellan Helgeandsholmsalternativen skall kostnaderna även kunna användas vid jämförelse med hyreskostnaderna för alternativet Sergels torg. Kostnadsberäkningarna har därför syftat till att få fram årskostnader inklusive drift, underhåll m. m.

Under den tid som byggnadsstyrelsen förvaltat riksdagshuset sedan riksdagen flyttade till Sergels torg har det visat sig att hyresintäkter och utgifter för drift och underhåll ungefär balanserat varandra. Verksamheten har alltså inte lämnat något överskott som kunnat förränta ett kapital. Förklaringen härtill är att den effektivt uthyrbara ytan är liten i förhållande till den totala ytan. Med ledning härav har nuvärdet av mark och byggnader på Helgeandsholmen satts till 0 kronor. Vidare har räknemässigt antagits att riksdagen kommer att hyra erforderliga delar av kanslihuset till en kostnad av 250 kr./m² lägenhetsyta och år, vilket är den hyra som f. n. debiteras departementen. Hyran inkluderar drift och underhåll.

Kapitalkostnader har beräknats med en ränta motsvarande statslåneräntan 7,5 procent. Avskrivningstiden är satt till 60 år, motsvarande 1,67 procent/år vid rak avskrivning respektive 0,10 procent/år enligt annuitetsmetoden. För att få kostnaderna jämförbara med hyreskostnaderna vid Sergels torg har emellertid i nedanstående kostnadsredovisning avskrivningen satts till 0,42

procent som ibland brukar tillämpas och som förekommer i stadens offert för Sergels torg. Drift- och underhållskostnader har beräknats uppgå till 50 kr./m² lägenhetsyta och år.

Kostnaderna är beräknade per 1974-04-01. I kostnaderna ingår mervärdeskatt, räntor under byggnadstiden, projektering, administration m. m. samt flyttningskostnader men ej inredning och utrustning.

<i>Investeringskostnader (tkr)</i>	Alt. 1	Alt. 2	Alt. 3
Riksdagshuset	21 100	39 600	73 400
Riksbankshuset	88 800	29 600	16 500
Kanslihuset	—	15 200	4 600
Yttre åtgärder	6 500	7 300	6 600
Summa	116 400	91 700	101 100

	Alt. 1	Alt. 2	Alt. 3
Indirekta kostnader	34 900	27 500	30 300
Anslutningsavgifter	1 800	1 300	1 300
Flyttningskostnader	2 000	2 000	2 000
Totalt	155 100	122 500	134 700

<i>Årskostnadsberäkning (tkr)</i>	Alt. 1	Alt. 2	Alt. 3
Räntekostnader (7,5 %)	11 600	9 200	10 100
Avskrivning (0,42 %)	700	500	600
Drift och underhåll (exkl. kanslihuset)	2 800	2 300	2 300
Hyra för kanslihuset	—	4 200	2 800
Summa	15 100	16 200	15 800
Årskostnad kr./m ² lägenhetsyta	275	262	280

Av ovanstående framgår att skillnaden mellan förslagen är liten. Den är bl. a. beroende av beräkningsmetod och räntenivå. Skillnaden får anses ligga inom osäkerhetsmarginalen. Förslagen kan därför från kostnadssynpunkt anses likvärdiga.

5.6 Genomförande

Tiden för genomförande, dvs. projektering och byggande, beräknas vara lika för de tre alternativen, ca 7 år.

För alternativ 2 och alternativ 3 krävs evakuering och ombyggnad av kanslihuset, vilken bör påbörjas två år före riksdagens inflyttning. Kanslihuset beräknas kunna evakueras omkring 1979. Då riksdagen tills vidare har tillfredsställande lokalförhållanden vid Sergels torg bedöms skillnader från genomförandesynpunkt mellan alternativen vara marginella.

5.7 Jämförelse mellan alternativen

Med avseende på *funktion* bedöms både alt. 1 och 2 tillgodose mycket högt ställda krav och klart bättre än alt. 3. Alt. 1 och 2 är i huvudsak likvärdiga från funktionssynpunkt med någon övervikt för alt. 1. Fördelarna med de kortare interna avstånden i alt. 1 uppvägs till stor del av de fördelar i alt. 2 som är förknippade med det väl separerade "ledamotshotellet" i kanslihuset.

Med avseende på *inre miljö* bedöms alt. 2 innebära de bästa förutsättningarna i vad avser såväl utformningen av enskilda rum (plenisal, foyeer, ledamotsrum) som det inre gångvägssystemet (entréhall, trappor, korridorer och gångbroar). I vad avser tillvaratagande av utsikten är alt. 1 och 2 jämbördiga och överlägsna alt. 3.

Med avseende på *stadsbild och yttre miljö* bedöms alt. 2 och 3 nära nog likvärdiga och bättre än alt. 1. Alt. 3 har den stora förtjänsten att inte medföra någon påtaglig förändring i stadsbilden. I alt. 2 är förändringarna i stadsbilden relativt måttliga. Även om nybyggnaden på banktomten i alt. 1 rent arkitektoniskt bedöms som förtjänstfull, innebär förslaget att stadsbilden skulle radikalt förändras och att Helgeandsholmen skulle tillföras ytterligare en stor byggnadsvolym utöver riksdagshuset.

Med avseende på *bevarande* bedöms alt. 2 och 3 vara nära nog likvärdiga. Alt. 3 har bevarat riksbyggnadernas exteriörer samt andra kammarens plenisal, trapphallen och sammanbindningsbanan. Därtill är riksbankshallen oförändrad. I övrigt innebär alternativet stora förändringar i det inre av riksdagshuset. I alt. 2 sker visserligen förändringar i det yttre genom påbyggnaden på riksbanken och gångbron till kanslihuset, men i gengäld bevaras riksdagshuset i allt väsentligt intakt, vilket måste tillmätas stort värde. Alt. 1, som innebär att riksdagshuset kan bevaras helt oförändrat men att bankhuset försvinner och ersätts med en nybyggnad, är från bevarandesynpunkt mindre acceptabelt.

Den ovan gjorda jämförelsen mellan de tre alternativen visar att alt. 2 vid en sammantagen bedömning besitter bättre egenskaper än övriga alternativ.

För det fall riksdagen beslutar om en återflyttning till Helgeandsholmen bör alltså en lösning enligt alt. 2 väljas.

6 Alternativet Sergels torg

6.1 Allmänt

På samma sätt som beträffande Helgeandsholmsalternativen beskrivs och värderas Sergels torgs-alternativet med avseende på

funktion
miljö

bevarande
genomförande
kostnad.

Alternativet omfattar inte endast frågan om förutsättningarna för att riksdagen på längre sikt kvarblir vid Sergels torg utan även konsekvenserna härav, bl. a. beträffande Helgeandsholmen. Den senare frågan kommer nedan att behandlas under punkt 6.4 Bevarande.

Stockholms kommun har på utredningens begäran överlämnat en inom fastighetskontoret utarbetad PM, daterad 1974-05-31, innehållande bl. a. en offert beträffande förvärv eller förhyrning av riksdagens lokaler vid Sergels torg samt vissa uppgifter angående förhållanden vid expansion. Utredningen har även haft direkta överläggningar med representanter för kommunen, vilka resulterat i att fastighetskontoret 1974-10-01 avgivit ny offert beträffande hyreskostnaderna.

6.2 Funktion

Vid bedömning av funktionsdugligheten har jämförelse gjorts med under punkt 2 angivet lokalprogram avseende lokalbehovet 1985.

Vid Sergels torg av riksdagen f. n. disponerade lokaler omfattar ca 39 000 m² lägenhetsyta. Därtill kommer garageutrymmen med ca 170 biluppsättningsplatser. För tryckeri m. m. förhyrs i särskild ordning ytterligare ca 1 900 m² lägenhetsyta.

Den disponerade rumsytan uppgår till ca 30 000 m² inklusive tryckeri och bilplatser. Visserligen överskrider rumsytan det i programmet redovisade lokalbehovet med ca 4 000 m², men lokaltillgångarna tillgodoser ändå inte samtliga de i lokalprogrammet redovisade lokalbehoven. Överytan ligger till övervägande delen i överstora rum.

Följande funktioner saknas bl. a.

Ca 140 ledamotsrum saknar utrymme och utrustning motsvarande kom-birum (rum med bostadsmöjlighet).

För kontorsfunktioner saknas utrymmen om tillsammans ca 550 m². Inom lokalgrupp 17. Motionslokaler saknas simbassäng.

För icke programmerade funktioner disponeras ca 500 m² rumsyta. Ytan avser främst sammanträdesrum.

Sambanden mellan lokaler och lokalgrupper är i huvudsak tillfredsställande. Bristerna hänför sig främst till att ledamotsrummen är förlagda till många våningsplan i hotelldelen, vilket medför att ledamöterna vid vöteringstillfällen kan tvingas använda trapporna, eftersom hisskapaciteten då är otillräcklig. Därtill är förbindelsemöjligheterna mellan H-delen och T-delen begränsade, beroende på att de är skilda fastigheter. Följden är att längsta förflyttningstiden från ledamotsrum till plenisal visat sig uppgå till

nära 4 min.

Beträffande yttre sambandsförhållanden gäller bl. a.:

att det är mycket nära till allmänna kommunikationer,

att det är lättåtkomligt för allmänheten och

att det är relativt långt till departementen.

Om riksdagen även på längre sikt skall vara förlagd till Sergels torg är förhållandena vid expansion av stor betydelse. Förutsättningarna har beskrivits i fastighetskontorets ovannämnda PM. Därav framgår att det efter 1980, då expansion kan bli aktuell, visserligen kommer att finnas kontorslokaler i närmast omkringliggande fastigheter, men dessa är privatägda, och lokalerna kommer vid den tidpunkten att som regel vara uthyrda till enskilda hyresgäster, varför för åtkomst krävs överenskommelse med dessa hyresgäster angående överlåtelse av nyttjanderätter. Eftersom möjligheterna till interna förbindelser till aktuella lokaler är starkt begränsade, kan kravet på goda samband vid expansion knappast tillgodoses vid Sergels torg.

6.3 Miljö

Den inre miljön vid Sergels torg präglas framför allt av det förhållandet att det är fråga om nybyggnader med fräscha ytskikt och ny inredning. Vissa utrymmen, t. ex. plenisal, foyeer och utskottens plenisalar, har erhållit mycket god utformning och färgsättning. Vad som i övrigt kännetecknar den inre miljön är att det finns många korridorer som antingen är enkelsidigt utnyttjade (T-huset) eller trånga (H-huset), dels att få rum har god utsikt. Den tekniska rumskomforten (ventilation etc.) är av hög standard.

Den yttre miljön kännetecknas framför allt av det livfulla stadslivet på och kring torget. Byggnaderna har en helt anonym karaktär och uttrycker alltså inte riksdagsfunktionen.

6.4 Bevarande

Om riksdagen skulle kvarligga vid Sergels torg uppkommer frågan hur riksbyggnaderna på Helgeandsholmen i så fall skall behandlas. Riksdagen har beslutat att riksdagshuset skall bevaras. Till årsskiftet 1975-1976 beräknas riksbanken flytta till nybyggnaden vid Brunkebergstorg. Det måste förut sättas att även riksbanksbyggnaden på Helgeandsholmen skall bevaras.

Den troligaste användningen av riksbyggnaderna i en sådan situation är att byggnadsstyrelsen åtar sig förvaltningen och i första hand utnyttjar byggnaderna för sin uppgift att förse den civila statsförvaltningen med lokaler och i andra hand står för uthyrning av lokalerna till kongresser, enskilda sammankomster o. d. Det förefaller föga sannolikt att med dessa användningssätt kunna åstadkomma en rationell lokalanvändning av riksbyggnaderna.

derna. Några andra realistiska uppslag till riksbyggnadernas användning har inte framkommit.

I samband med utredningarna kring Helgeandsholmsalternativen har byggnadernas tekniska standard, behov av underhåll etc. inventerats och en beräkning gjorts av erforderliga upprustningsåtgärder. Kostnaderna för en sådan upprustning, som alltså ej innefattar åtgärder hänförliga till eventuella funktionsförändringar, uppgår till minst 25 miljoner kronor. Med ledning av hittills vunnen erfarenhet beträffande uthyrning av riksdagshuset beräknas hyresintäkterna endast täcka kostnaderna för drift och löpande underhåll. Ränta och avskrivning av upprustningskostnaderna blir 2,3 miljoner kronor/år och bör belasta Sergels torgs-alternativet.

6.5 Genomförande

Till genomförandet hänförs framför allt frågan om formerna för fortsatt lokaldisposition vid Sergels torg.

Förvärr i någon form anser utredningen inte vara aktuell, framför allt emedan den fastighet som riksdagens lokaler ingår i omfattar nära dubbelt så stor lokalyta som riksdagen disponerar. Det bedöms som olämpligt och opraktiskt att riksdagen står som hyresvärd för lokaler av den omfattning här är fråga om.

Fortsatt förhyrning mot långtidskontrakt synes därför vara den lämpligaste formen sett från både riksdagens och kommunens synpunkt.

6.6 Kostnader

Stockholms fastighetskontor anger i sin PM 1974-05-31 att det nuvarande hyresförhållandet endast är av "provisorisk" art och citerar stadens offert 1968-05-09: "Stadens erbjudande gäller för tidsperiod som erfordras för iordningställande av permanenta lokaler för riksdagen." Denna bedömdes till 10 år. Fastighetskontoret anger också att dagens hyra bygger på ett antal olika förutsättningar som rimligen inte kan gälla om riksdagens vistelse vid Sergels torg blir av längre varaktighet.

Hyran utgör nu per 1974-01-01 ca 13 500 000 kronor. Ett långtidskontrakt skulle enligt offerten 1974-10-01 innebära att riksdagens lokaler, 38 601 m² lägenhetsyta (exklusive biluppställningsplatser), upplåts med en hyrestid om högst 25 år och optionsrätt till fortsatt förhyrning. Hyresbeloppet, som indexregleras med hänsyn till konsumentprisindex och kommunlåneränta, anges till 16 400 000 kronor (kostnadsnivå 1974-01-01), i offerten uppdelat enligt följande.

Drift och underhåll, 38 601 × 60 kronor	2 316 060 kronor
Avskrivningar (60 år, 4 %)	585 658 "
Räntekostnader, 7,59 % av 178 miljoner kronor	13 498 282 "
Summa	16 400 000 kronor

Om hänsyn tas till att i den nuvarande hyran ingår en 10-årig avskrivning av plenisalsdelen, innebär offerten att hyran skulle höjas med ca 30 procent.

Till det angivna hyresbeloppet skall läggas hyra för garage, tryckeri m. m. samt den kostnad för Helgeandsholmen, som enligt punkt 6.4 bör ingå i kostnaden för Sergels torgs-alternativet. En årskostnadsberäkning för Sergels torg innehåller således följande poster (tkr)

Långtidskontrakt	16 400 (= 430 kr./m ² lägenhetsyta)
Garage	500
Tryckeri m. m.	600
Helgeandsholmen	2 300
Summa	19 800

7 Jämförelse mellan alternativet Sergels torg (alt. S) och alternativet Helgeandsholmen (alt. H)

Helgeandsholmsalternativet representeras vid jämförelsen av underalternativet 2.

Med avseende på *funktion* bedöms alt. H bättre än alt. S. Alt. H tillgodoser samtliga uppställda lokalkrav, vilket alt. S inte gör. Bristerna i alt. S kan delvis avhjälpas genom omdisposition, kompletteringar och ombyggnadsarbeten, vilket emellertid medför ökade kostnader. Avstånden till departementen är mindre i alt. H än i alt. S, medan avståndet till allmänna kommunikationer är minst i alt. S. Det bör dock noteras att en ny T-banestation snart öppnas vid Regeringsgatan/Jakobsgatan. Förhållandena vid expansion är förmånligare vid alt. H. Dels finns inom alternativets ram ca 1 000 m² disponibel yta, dels finns redan nu lämplig förbindelse till expansionsutrymmena i kanslihusannexet. Expansionsmöjligheterna i alt. S är begränsade.

Med avseende på *inre miljö* bedöms alt. H vara bättre än alt. S. Det gäller såväl utformningen av viktiga rum som i vad avser gångvägssystemen (entréer, trapphallar, korridorer etc.). God utsikt erbjuds vid alt. S endast i de övre våningarna, medan vid alt. H många rum har utsikt över Saltsjön, Norrström eller Riddarfjärden.

Med avseende på *yttre miljö och stadsbild* bedöms alt. H vara bättre än alt. S, bl. a. med hänsyn till att riksdagen vid alt. H erhåller en representativ byggnad med stor tydlighet i stadsbilden.

Med avseende på *bevarande* bedöms alt. H överlägset alt. S med hänsyn till betydelsen av att riksdagshuset återanvänds för sin ursprungliga uppgift och de oklara konsekvenserna för riksbyggnadernas framtida användning som uppkommer vid val av alt. S.

Med avseende på *genomförande* har alt. H de fördelar som är förenade med att riksdagen äger sina lokaler. En fördel med alt. S är att riksdagen

slipper flytta.

Med avseende på *kostnad* är alt. H överlägset alt. S. Skillnaden i årskostnad är stor, ca 3,4 miljoner kronor eller 20 %. Kostnadsskillnaden är delvis hänförlig till att mark och byggnader på Helgeandsholmen inte ansetts ha något nuvärde.

Den ovan gjorda jämförelsen visar enligt utredningens bedömning att alt. H i väsentliga avseenden besitter bättre egenskaper än alt. S. Skillnaden i kvalitetsegenskaper bedöms vara så stor till förmån för alt. H att även om alternativen vore likställda beträffande kostnad och genomförande skulle utredningen anse alt. H klart bättre än alt. S.

8 Slutsatser och förslag till fortsatta åtgärder

Utredningen har kommit till det resultatet att det är förmånligast för riksdagen att återflytta till ombyggda lokaler på Helgeandsholmen och föreslår att det valda alternativet 2 läggs till grund för det fortsatta arbetet med riksdagens lokalfråga.

Ombyggnadsförslaget pekar mot att riksdagen kommer att till rimlig kostnad få ändamålsenliga lokaler för sin verksamhet med en god inre och yttre miljö. Riksdagshuset återfår sin ursprungliga uppgift att hysa Sveriges riksdag. Riksbyggnaderna bevaras i allt väsentligt och förändringarna av stadsbilden är måttliga. Ett genomförande förutsätter givetvis ytterligare studier och överväganden, bl. a. när det gäller utformningen av de nytillkomna delarna, plenalspåbyggnaden och gångbron över Stalkanalén.

I inledningsskedet måste arbetet inriktas på upprättande av ett byggnadsprogram, innefattande en precisering av lokalkraven och genomgång av de yttre förutsättningarna. Stadsplanefrågan bör tas upp med Stockholms kommun på ett tidigt stadium. Utformningen av Riksplan har inte behandlats i utredningen. Den har intimt samband med kommunens planering för Norrbro och Strömparterren.

Lanspråktagandet av kanslihuset medför flyttning av departementen till nya lokaler på Nedre Norrmalm. Denna fråga förutsätts bli handlagd av byggnadsstyrelsen i vanlig ordning.

När förslagshandlingar projekterats och kostnadsberäknats får riksdagen underlag för anvisande av medel och beslut om byggande. Därefter upprättas bygghandlingar. Särskilda studier krävs för att uppnå ett rationellt byggande, varvid hänsyn måste tas till det miljömässigt känsliga läget. Om byggnadsarbetena påbörjas år 1978 kan, vid någon forcering, inflyttning ske sommaren 1981, annars sommaren 1982.

Utredningen kan inte se några avgörande hinder för det fortsatta arbetet. Tvärtom måste förutsättningarna för ett lyckligt genomförande bedömas som goda.

*PM 1974-03-20***Utgångspunkter för behandling av riksbyggnaderna på Helgeandsholmen***Riksbyggnadernas yttre arkitektur*

Riksdagshuset och riksbanken är de förnämsta representanterna i Sverige för en monumental arkitektur av 1800-talstyp, som också står i samband med stadsbyggnadsidéer vilka tillämpades vid seklets stora stadsregleringar (t. ex. Ringstrasse-projektet i Wien). Riksbyggnaderna bildar ett i princip symmetriskt komplex kring en mittaxel vinkelrät mot broarna. Plankompositionen tillhör 1800-talets akademiska tradition.

Arkitekturstilen angavs av byggnadernas arkitekt som anknuten till svenskt 1600-tal – de la Vallée och Tessin. "Om den erhållit andra och delvis rikare uttrycksmedel, så beror detta på, dels den nyare tidens större materiella resurser och konstens demokratisering, dels på den, – enligt min åsikt – fullt berättigade strävan, som gjort sig gällande, att genom en rikare och annan utstyrelse å byggnadens yttre söka bilda en motvikt mot slottets imposanta massa och på så sätt söka åstadkomma den representativa jämvikten". (Aron Johansson: Nya riksdagshuset, Teknisk Tidskrift: Arkitektur, 1906).

Byggnaderna hålls samman till en helhet av portikerna över Riksgatan. Detta gaturum har en medvetet genomförd monumental utformning, som innebär en balans mellan fasaderna på båda sidor (vilka inte är identiska men har ungefär samma uttrycksmedel). För riksbanksbyggnadens del är detta huvudfasaden. Riksdagshuset däremot vänder sin huvudfasad med monumentalentrén mot Riksplan på östra sidan.

Riksdagshuset är emellertid mer likvärdigt i sina respektive yttersidor än riksbanksbyggnaden. Dennas fasader mot Norrström och Stallkanalen är underordnade och mer slutna.

Exteriörerna har inte väsentligt ändrats sedan byggnadstiden. På riksdagshusets takbalustrad fanns dock ursprungligen ett antal obelisker m. m., som togs ned vid ombyggnaden 1938–1942.

Riksdagshusets inre

Byggnaden visar stora skillnader i kvalitet mellan olika rum, med starkt framhävande av den utåtriktade, representativa sidan. Den arkitektoniska rangplatsen intas av huvudtrapphuset, som är ett rum av högt värde med avseende på både form och material. I första hand historiskt värdefulla, men även med arkitektoniska kvaliteter är de båda kamrarna och sammanbindningsbanan. Ur konstnärlig synpunkt bör andra kammaren sättas före första på grund av sin genomförda utsmyckning (målningar av Axel

Törneman i väggfälten ovan läktarnivån). Första kammarens målningar (av Otte Sköld) omfattar bara tre fält och har större avstånd i tid och stil från den period arkitekturen tillhör.

Kvalitetsskillnaden mellan olika rum märks redan i gränsen mellan sammanbindningsbanan och de båda "bufférummen" vid dess ändar, vilka har ett tydligt enklare utförande. Utan att vara påkostade är kapprummen vid kamrarna anmärkningsvärda genom sitt välbevarade skick. I övrigt innehåller riksdagshuset inga rum med mer framträdande kvaliteter. Alla perifera rum, särskilt högt upp i huset, är påfallande enkelt utförda och i många fall ändrade efter byggnadstiden.

Riksbanksbyggnadens inre

Utförandet är i denna byggnad genomgående mer påkostad än i riksdagshuset. Det märks t. o. m. i ljusgårdarnas fasadputs, som här har reliefutsmyckning. Byggnadens planlösning är enkel medan de förnämsta rummen – i första hand bankhallen och bankofullmäktiges sessionssal – är av hög konstnärlig kvalitet. Materialmässigt är det gedigna utförandet särskilt framträdande i dessa rum. Centrala korridorutrymmen i riksbankshuset visar en monumental "Tessinsk" arkitektur.

Allmänna principer för byggnadernas behandling med hänsyn till kulturminnesvårdens önskemål

Vad beträffar den utvändiga behandlingen av riksdagshuset bör den generella utgångspunkten vara att byggnaden skall bevaras utan väsentliga förändringar. Påbyggnader som ändrar byggnadens silhuett kan inte accepteras. Återuppsättning av de nedtagna takdekorationerna kan diskuteras. För en sådan åtgärd skulle snarare tala rent kulturhistoriska än estetiska skäl.

För de förslagsställare som arbetar med förutsättningen att riksbanksbyggnaden skall bevaras bör likaså gälla att detta i så fall skall innebära att inga väsentliga ändringar görs i exteriören. Vid flera tillfällen har emellertid diskuterats att eventuellt bygga på de bågböjda byggnadspartierna till samma höjd som det T-formade huvudpartiets. Ett hos riksbankens intendent förvarat perspektivförslag till en sådan påbyggnad med en våning daterad 1924, är signerad av byggnadens arkitekt Aron Johansson. I utredningen bör möjligheten av en sådan påbyggnad kunna studeras.

För riksdagshusets inre gäller att det centrala systemet av monumentalentré – trapphall – plenisalar – sammanbindningsbana, väsentligen bör bevaras. Trappan bör med andra ord ha kvar sin funktion att leda till viktiga delar av byggnaden.

I ett alternativ som utgår från förutsättningen att ny plenisal förläggs till riksbankshuset är det således angeläget att båda de nuvarande plenisalarna

bibehålls. I ett alternativ som utgår från förutsättningen att den ena plenisalen skall ersättas med ny plenisal bör den andra plenisalen bibehållas.

Om riksbanksdelen inte tas i anspråk för plenisal, bör bankhallen och om möjligt även bankofullmäktiges sessionssal bevaras för nya ändamål.

Christian Laine

Björn Linn

PM 1974-03-13

Riksdagshusets grundläggning

Riksdagshuset och dess tekniska tillstånd samt vidare användning kom upp till diskussion 1967 i samband med beslutet om enkammarriksdag.

Vid de utredningar och undersökningar som gjordes då konstaterades att byggnaden satt sig onormalt mycket sedan uppförandet. Precisionsavvägningar gjordes första gången redan år 1900 och fortsatte kontinuerligt fram till 1934 varefter de åter upptagits år 1967 och framgent. Mellan år 1934 och 1967 gjordes relativa avvägningar dvs. avvägningar där man icke gick utifrån någon fast fixpunkt. Precisionsavvägningarna visar att mellan 1900 och 1934 har det mest utsatta hörnet i sydväst sjunkit cirka 16,5 cm och från 1934 till 1967 cirka 3,5 cm alltså totalt knappt 20 cm. Sjunkningen har varit ojämn och uppgår lägst till cirka 3 cm i det nordvästra hörnet.

Vidare upptäcktes att mätning av sprickvidden i två sprickor i södra respektive norra fasadmuren pågått mellan 1912 och senast 1929. Mätning-instrument och mätpunkter kunde identifieras och mätningarna återupptagas. Mätningarna visade att sprickorna öppnat sig 6,5 respektive 9,5 mm mellan 1912 och 1967 därav 3,4 respektive 1,5 mm sedan 1929.

Bägge dessa, av varandra oberoende mätningar visade att rörelser i huset ägt rum och det fanns anledning att tro att de fortsatte.

Genom upptagning av provgröpar konstaterades vidare att pålskallarna var snett avskurna och trängt i ovanförliggande rustbädd. Genom bakteriologisk undersökning av träet i pålarna framkom att angrepp av bakterier fanns och att viss nedsättning av hållfastheten kunde befaras.

Allt detta tillsammans gjorde att en grundförstärkning av riksdagshuset bedömdes som nödvändig och i varje fall realistisk att ta med i kostnads-kalkylerna.

Nu har sju år gått sedan 1967 och genom bl. a. fortsatta mätningar har ytterligare kunskap erhållits.

Precisionsavvägningar och sprickviddsobservationer har visat att någon nämnvärd rörelse knappast ägt rum sedan dess. Detta tyder på att byggnaden satt sig färdigt och nu kan stå stabilt.

Grundvattenytans läge inne i Riksdagshuset har observerats regelbundet sedan 1968. Det lägsta observerade värdet hittills härrör från januari 1970 då ytan låg på cirka -0,55 m dvs. 16 cm över rustbäddens överkant, vilken enligt uppgift och även delvis enligt gjorda observationer ligger på -0,71 m. Landhöjningen i Stockholmstrakten är f. n. maximalt cirka 0,5 cm per år. Detta skulle i ogynnsammaste fall ge en frist på cirka 30 år innan grundvattenytan skulle sjunka under rustbädden. Förmodligen rör det sig om en längre tid innan grundvattenytan permanent sjunker under nivån -0,71 m.

Farligheter av bakterieangreppen är det ännu för tidigt att yttra sig om men de bör observeras och vidare forskningsresultat avvaktas. Visar det sig att pålarna förstörs torde en grundförstärkning inom en överskådlig framtid vara nödvändig.

Vidare harerfarenhet erhållits från annat håll att hus grundlagda på likartat sätt som riksdagshuset med pålar i åsmaterial är mycket känsliga för arbeten i grunden intill såsom spont- eller påslagning. För att inte eventuella svår-överskådliga skador skall uppstå bör därför sådana arbeten undvikas i byggnadens närhet.

Med byggnadens närhet avses i detta fall t. ex. Riksbankens tomt och Riksdagshusplan. Någon närmare precisering torde vara omöjlig att göra utan därvidlag måste prov företagas.

Sammanfattningsvis kan sägas att den ytterligare kunskap om byggnaden och även f. ö. tyder på att en grundförstärkning inte skulle vara nödvändig under förutsättning att inte belastningarna ökas avsevärt.

Precisionsavvägningarna, sprickviddsobservationerna, kontroll av bakterieangrepp på pålarna samt grundvattenytans nivå måste fortsätta kontinuerligt även i fortsättningen.

Bengt Bergvall

